

تصویر جنگ در شعر کودکان و نوجوانان ایران

(ص ۱۶۳ - ۱۴۷)

طاهره حسنی (نویسنده مسئول)، طاهره سیدرضایی^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۱۰

تاریخ پذیرش قطعی: ۹۱/۳/۲۰

چکیده

مقاله حاضر تصویر جنگ در شعر کودکان و نوجوانان ایران را مورد مطالعه قرار داده است. بعد از انقلاب اسلامی جنگ تحمیلی عراق بر ایران بزرگترین حادثه کشور ما بوده است و بر تمام جنبه‌های زندگی مردم تأثیر گذاشته. طبعاً ادبیات کودکان و نوجوانان نیز از این تحولات بی بهره نبوده است. موضوعاتی از قبیل حماسه، دلاوری، اعتقاد به پیروزی، روحیه مقاومت، ارج نهادن به شهادت و ... از اهم موضوعات شعر کودکان می‌باشد البته به نتایج اندوهبار جنگ مانند ویرانی و آوارگی و یتیم شدن کودکان نیز اشاره شده است. شاعرانی که خود در صحنه‌های جنگ و بمباران حضور داشتند و شاهد رنج و اندوه کودکان و نوجوانان بودند بسیار ملموس و تأثیرگذار سروده اند. شعر جنگ بازتابی از رنجها، شادیها، دل‌نگرانیها و آرزوهای اکثر کودکان این سرزمین است؛ غلبه حق بر ظلم برجسته‌ترین پیامی است که شعر کودکان و نوجوانان حول محور آن می‌چرخد. روش این مقاله توصیفی - تحلیلی و هدف از نگارش آن بازنمایی تأثیر جنگ بر ادبیات کودکان در اشعار شاعران معاصر است.

کلمات کلیدی

شعر، جنگ، کودک، نوجوان، ایران

۱. مربی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور hassani_tahereh@yahoo.com
۲. دانشجوی دکتری و مربی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور sepidehrezayi@yahoo.com

۱. مقدمه

«تاریخ و فرهنگ هر قوم و ملتی به گونه‌ای است که بخشی از آن در نبرد و ستیز با گذشته است بجز پاره‌ای اقوام و ملل که شرایط تاریخی و فرهنگی آنها به صورتی بوده است که کمتر درگیر شده‌اند، اما بخشی از زندگی و تاریخ اقوام و ملت‌ها را تهاجم و دفاع پر کرده است» (شوکران شعر: ۱۶۶).

بقا و دوام هر ملت و جامعه مرهون و مدیون پایمردی و از خود گذشتگی‌های آن ملت و جامعه است. ما در دوران جنگ تحمیلی هشت ساله این از خودگذشتگی و مقاومت را شاهد بودیم. وقوع جنگ ایران و عراق به مثابه یک واقعه عظیم تاریخی و اجتماعی بر تمام وجوه زندگی مردم ایران تأثیر گذاشت؛ جنگ تحمیلی و تبعات آن و همچنین دفاع بی نظیر مردم کشورمان در ادبیات ایران بازتاب بسیار گسترده‌ای داشت به نحوی که ادبیات دفاع مقدس شکل گرفت.

«ادبیات دفاع مقدس شرح احوال درونی و بیرونی زنان و مردانی است که جهت حفظ شرف و حیثیت و فضایل انسانی مقابل تجاوز گران به پا خاستند.» (نامه پایداری: ۱۱)

محمد رضا سنگری در تعریف ادبیات دفاع مقدس میگوید: مجموعه نوشته‌ها و سروده‌هایی که درونمایه و موضوع آنها به مسائل هشت سال دفاع مقدس و پیامدها و تبعات آن باز میگردد.

«جبهه و جنگ از مضامین جدیدی است که به خاطر وقوع جنگ هشت ساله ایران و عراق در شعرشاعران دوره دوم قرار گرفت در این شعرها روح حماسه و اعتقاد به پیروزی و حقانیت دفاع مردم بیگناه ایران مشاهده میشود.» (شعر کودک از آغاز تا امروز: ۸۰)

مسائل دفاع مقدس عمیقا در ادبیات معاصر ما اعم از نظم و نثر و شعر و داستان انعکاس یافته است. ادبیات کودکان و نوجوانان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و تحت تأثیر حوادث جنگ قرار گرفته است. اما پیش از آنکه به بازتاب جنگ در شعر کودک بپردازیم ضرورت دارد تا تعریفی از ادبیات کودک ارائه دهیم: « ادبیات کودک شامل بخشی از ادبیات است که برای کودکان از سن پیش دبستانی تا پایان دوران نوجوانی مناسب تشخیص داده شده است.» (بنیادهای ادبیات کودک: ۲۳)

نخستین کتاب مخصوص کودکان که در انگلستان توسط «نیوبری» منتشر شد شامل داستان، شعرو بازی کودکان بود. در ایران شعر کودک به مفهوم دقیق آن، یعنی شعری که هم به عالم خاص کودکی نظری دارد با کارهای باغچه بان و یمینی شریف شروع شد. شعرهای عباس یمینی شریف با آنکه هنوز متکی به توجه همه جانبه و متکی بر شناخت نظری از خاصه‌های

ذهن کودک نیست اما از بسیاری جهات از جمله سادگی، وزن و لغات و آهنگ بسیار به دنیای کودکان نزدیک است. (همان: ۲۶۱)

اگر منظورمان از ادبیات کودک ادبیات خودآگاه باشد و آن را به عنوان شاخه‌ای جداگانه به حساب بیاوریم باید بگوییم که ادبیات کودک در ایران سابقه چندان درازی ندارد و به دشواری میتوان پیشینه آن را تا جنبش مشروطه خواهی عقب برد. با این حال باید گفت که ایران پیش از مشروطه خواهی نیز گنجینه‌ای از شعروادب و قصه‌های فرهنگ عامه و برخی از انواع قصه‌های پندآموز داشته است. که کودکان نیز میتوانند از آن بهره‌مند شوند. اما اینها را نمیتوان به مفهوم درست کلمه ادبیات کودک به شمار آورد. (همان: ۹۲)

بخش مهمی از ادبیات کودک بعد از مشروطه در ایران بخش شعر است. بسیاری از شاعران معروف دوره مشروطه و بعد از آن از جمله بهار، ایرج میرزا، عشقی و نسیم شمال کودکان را نیز فراموش نکردند. البته از نظر مفهوم فنی کلمه این شعرها را تا آنجا میتوان شعر کودک نامید که مطالب آنها کودکان هستند. اما از یک نظر هنوز با شعر کودک به مفهوم امروز کلمه فاصله دارند. این اشعار هنوز به اندازه کافی به عالم کودکی و توجه داشتن به خصیصه‌های ادراکی و عاطفی ذهن کودک نزدیک نشده اند. (همان: ۹۹)

معمولاً از شعر کودک انتظار آموزش میرود. با استفاده از شعر بسیاری از مفاهیم دینی و ارزشهای انسانی به کودکان منتقل شده است ممکن است این نوع نگاه به شعر کودک چندان علمی نباشد اما در هر صورت واقعیتی است که باید آن را پذیرفت. «در حیطه ادبیات کودک بسیاری پذیرفته اند که آثار ادبی از ارزشها، عقاید و آرمانهای خاصی منطبق با ملاحظات فرهنگ پذیری و اجتماعی شدن کودک باید دفاع کند. ادبیات کودک میتواند با بهره‌گیری از اشکال و امکانات هنری ارزشهای اجتماعی را به شیوه‌ای گیرا به کودک منتقل کند و بدون توسل به نطق و خطابه که غالباً واکنش منفی کودک را بر میانگیزد او را به شناخت خوب و بد هدایت کند.» (همان: ۳۲)

در واقع شعر کودک حد اقل در جامعه ما ابزاری برای تعلیم است و لا اقل بخش عظیمی از کارکرد آن معطوف به تعلیم و تربیت است.

«بین شعر کودکان و نوجوانان و تعلیم و تربیت، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. در واقع ادبیات راهی است که کودک را از «من» به «ما» میرساند و به او نشان میدهد که برای پرورش منش خود نیازمند چه تجربه‌هایی است.» (ادبیات کودکان و نوجوانان: ۱۵)

شعر کودکان و نوجوانان پس از انقلاب نضجی گرفت و به عنوان ابزاری برای انتقال ارزشها به کودکان به کار گرفته شد و شاعران در مضامینی چون پیروزی، شهادت، امید،

ایثار، مقاومت و ... اشعاری سرودند. شاعران از توصیف صحنه‌های غم‌انگیز جنگ و عواقب آن نیز غافل نبوده‌اند. البته تعداد شاعران و اشعاری که در باب دفاع مقدس سروده شده بسیار زیاد است اما از آنجایی که اثر جامعی که تصویر جنگ را در شعر کودکان و نوجوانان بررسی نموده باشد موجود نیست بنابراین اشعاری را که موضوع آنها دفاع مقدس و مسائل آن بود در اشعار شاعران مختلف از جمله مریم هاشم پور، ناصر کشاورز، غلامرضا بکتاش، نوشین نوری، مهدی وحیدی صدر، قیصر امین پور، اسدالله شعبانی، شکوه قاسم‌نیا و ... بررسی کرده‌ایم.

۲. تصویر جنگ در شعر کودکان و نوجوانان ایران

شاعران دفاع مقدس از زوایای مختلف مسائل جنگ تحمیلی را نگریسته‌اند در اینجا مضامینی را که به تکرار در شعر کودک و نوجوان مورد توجه و تاکید قرار گرفته است ذکر میکنیم.

۲-۱- شهید در نگاه فرزند شهید

در شعر کودکان بارها شاهد تجلیل فرزندان از پدر شهیدشان هستیم. شهدا در نظر فرزندان‌شان جایگاهی والا و مقدس دارند. این نگاه توأم با احترام و افتخار با تصویرهای کودکانه در آمیخته است. غم دوری از پدر و دلتنگی و غصه‌هایی که فرزندان شهدا با آنها دست و پنجه نرم میکنند در شعر کودکان بسیار چشمگیر است. تنهایی کودک که از زبان خودش عبارت «دل تنهای خودم» را بکار برده، یتیمی و حسرت دیدار پدر برای کودک بازگو میکند.

مثل جنگل همه سبز/مثل دریای شمال/دل تنهای خودم/ میکشد سوی تو بال/دیده‌ام روی تو را /مثل آن یاس سفید/ دیده‌ام مهر تو را/مثل بابای شهید/دیده‌ام دست تو را /توی دستان نسیم/دیده‌ام اشک تو را/دیده‌ام شوق یتیم (وحیدی صدر، ۱۳۸۶: ۶)

قاب عکس پدر و یادگارا و سخنان و خاطرات او بارها در شعر مضمون آفرینی کرده است :

بچه‌های محل همه دیدند
چشمه‌ایت چقدر زیبا بود

قاب عکست که داشت میخندید
زیر عکست نوشته بودشهید

(باستاره‌ها کمی بخند: ۳۳)

در جای دیگر کودک چنین با قاب عکس پدر نجوا میکند.

باز هم من و سکوت
باز هم من و خیال

خیـره ای به من زلال
با دلم نگاه تو
چشم من به راه تو
(مثل خواب یک چشمه: ۱۸)

بـاز از درون قـباب
حـرف میزنـد هـنوز
منتظـر نشسته است

خواب دیدن و ملاقات با شهید در عالم رویا از مضامین پر بسامد در شعر کودکان است .
در شعر زیر شهید در عالم رویا تسبیحی به فرزندش هدیه میدهد.

مـادر به روی خـاک
شـد باز هم نمـناک
گفـتم بیـا مـادر
در سـایه سـنگ
آرام بـرجایـش
سـر روی پـاهایـش
بـا تو را دـیدم
خـوشحـالی و شـادی
آن شـب به مـن دادی
هـستی تـو پـهلویـم
تسبیـح خـوشبویـم
(باباتفنگ دارد: ۱۱)

ز د بوسه‌ای با اشک
چشـمان زیـبـایش
وقـتی شـدم خـسته
یک لـحظه بنـشینیم
مادر نشسته آن وقت
بگذاشتم با ناز بر روی پاهایش
در عـالم رؤیـا
دیدم کـه میخـندی
تسبیـح زیبـایی
حـالا کـه دلتـنگم
عـطر تـو را دارد

در کنار پدر، شخصیت مادر نیز عمیقا مورد توجه قرار گرفته و نقش مهمی که در اداره خانواده دارد و نیز زحماتی که در فقدان پدر متحمل میشود در شعر منعکس شده است و دغدغه فرزند این است تا حد امکان از رنج مادر بکاهد:

در دهـا خانـه روی دوش اوست
تا اذان صبح بیدارم پدر
گفته بودی مرد این خانه منم
گاه در این خانه سر بارم پدر
با نگاهی تلخ تنها بغض کرد
قلب مادر را نیازم پدر
(باستاره ها کمی بخند: ۳۵)

مادرم بسیار زحمت میکشد
از صدای چرخ خیاطی او
دسته‌هایت را زدی بر شانۀ ام
مادرم خسته است و من حس میکنم
از تو پرسیدم ولی او در جواب
زودتر برگرد تا با حرفهام

توجه به سخنان و نصایح پدر و عهدی که فرزندان با پدر و آرمانهای او بسته‌اند و همت بر ادامه دادن راه پدر نیز بارها در شعر کودکان به چشم می‌خورد:

قول دادم قول مردانه به تو	در سه‌ایم را بخوانم خوب خوب
مژده مژده بیست آوردم ببین	من به عهد خود وفادارم پدر
راستی اصلاً خبر داری که من	چند روزی روزه می‌گیرم پدر
من گرسنه نیستم اصلاً فقط	تشنه یک لحظه دیدارم پدر

(باستاره هاگمی بخند: ۳۶)

۲-۲- توجه به جانبازان و مشکلات آنان

جانبازان از قهرمانان شعر کودکان هستند بارها در شعر کودکان شاهد تصویری از یک جانباز هستیم. شاعر در کنار بیان مشکلات جانبازان صفات مثبت از قبیل صبر، عزت نفس، روحیه قوی و ... را نیز به تصویر میکشد. در شعر زیر شاعر با توصیف حالت معنوی پدر در حال نماز و عبادت به نداشتن یک دست و پای او و به روحیه مقاومت جانباز و به تأثیر دعا در مراحل سخت زندگی نظر داشته. غلامرضا بکتاش در این شعر غیر مستقیم چند پیام را به کودکان و نوجوانان میدهد. عوارض پس از جنگ، روحیه مقاومت جانبازان در برابر مشکلات زندگی، دفاع از میهن و وطن پرستی تا حد فدا کردن جان یا اعضای بدن، روحیه ایمان قوی. بازتاب جنگ در این شعر به زیبایی بیان شده که هر جنگی ویرانیها و آسیبهایی را به دنبال دارد. اما دفاع از وطن و .. ارزش هر نتایجی را دارد حتی اگر شهادت، جانبازی، آوارگی و ... باشد.

آنشب پدر دوباره / گل گفت با خدایش / اما نرفت بالا / گلدسته دعایش / وقت رکوع رفتن / اصلاً نشد پدر خم / تسبیح اشک او را / آنشب نگاه کردم / دستش نداشت بازو / پایش نداشت زانو / اما پدر نیورد / یک عمر خم به ابرو (تارادیو خبر داد: ۴)

در شعر زیر از جانبازی سخن می‌گوید که با عصا راه می‌رود:

با عصا میرفت اما پا نداشت / در زمان جنگ او جنگیده بود / مردن پروانه‌های پاک را / در میان دستهایش دیده بود (دفاع و شهادت: ۶).

در سخن گفتن از جانبازان به جانبازان شیمیایی توجه ویژه شده است شاعران مشکلات جسمی جانبازان و رنجهای آنان را به طور ملموس و موثر به تصویر کشیده‌اند:

باز هم گلوی سرخ تو	مثل یک پرنده زخم خورد
سرفه های هر شب تو را	تا سحر نمیتوان شمرد
بوی زخم تازه می‌وزد	غرق التهاب میشوی

ذره ذره آب میشـــو
بی صدا نفس کشیدنت
طاقست دوبـــاره دیدنت
(باستاره ها کمی بخند: ۲۱)

در میان شعله های زخم
تا سپیده میکشد مرا
شب چگونه دارد اینچنین

۲-۳- بمباران و موشک باران

در دوران دفاع مقدس دشمن ناجوانمردانه وارد جنگ شد در واقع جنگ تنها در میدان و جبهه جنگ نبود بلکه دامنه آن به شهرها نیز کشیده شد و غیر نظامیان بویژه کودکان بسیاری قربانی شدند این موضوع بازتاب زیادی در شعر کودکان داشته است.

نیلوفر و پروانه/از کوچه ما رفتند/از کوچه ما یک شب /تا پیش خدا رفتند/یک موشک از آن بالا/در خانه آنها خورد/تند آمد و آنها را /یک مرتبه با خود برد/نیلوفر و پروانه /از باغ سفر کردند/وقتی که بهار آید ای کاش که برگردند (شعروشکوفه ها: ۱۱۶)

در شعر زیر به بمباران شیمیایی و عوارض جبران ناپذیری که به دنبال دارد اشاره شده است. شاعر با استفاده از کلماتی مثل عروسک و بادبادک و مترسک شعر را مناسب و مقتضای ذهن کودکان ساخته است و با این کلمات لطیف خواسته تا از عمق فاجعه بکاهد.

برشانه مترسک/یک بمب شیمیایی/در باد آتش افروخت/در دود آتش او/چشم عروسکی سوخت/در آسمان به هم ریخت/اعصاب بادبادک/تا اول نشست در باغ/برشانه مترسک/در یک درخت زخمی/یک یا کریم جان داد/یکدفعه سیب سرخی/از دست شاخه افتاد (تارادیو خبر داد: ۸)

۲-۴- کاربرد اصطلاحات نظامی و نام انواع سلاحهای جنگی

هر چند عده زیادی معتقدند که کلمات شعر باید تراش خورده و زیبا باشد اما شاعران دفاع مقدس با مهارت خاصی کلمات و اصطلاحات جنگی را در شعر خود به کار برده اند و توانسته اند بین این کلمات و سایر اجزای شعر پیوند و تناسب ایجاد کنند:

عمده واژه‌های کلیدی در شعر جنگ کودکان و نوجوانان عبارتند از: شهادت، شهید، تانک، بسیجی، پرچم، دود، آر پی جی، خاک و خون، آتش، دشمن، تفنگ، بمب، سنگر، سرباز و . . .

با دلی از بمب و موشک
سرد و بیجان چون عروسک
میکند گل یک بسیجی
روی دوشش آر پی جی

میرسد یک تانک بی رحم
افسردگی در آن نشسته
ناگهان از خاکریزی
در دلش امواج ایمان

مثل موشی کور و ترسو
میزند تیری به هر سو
میبرود او را نشانه
چون عقاب از روی شانه
میفرستد سوی دشمن
آتش است و مشتی آهن
(پاتک به لحظه ها: ۹)

تانک حیران توی میدان
کورمال و بی نشانه
آن بسیجی با نگاهی میکند شلیک،
تیری آن عقاب آتشی را
آنچه میماند از آن تانک

شاعران برای آنکه از خشکی و خشونت این نوع کلمات بکاهند و آن را مقتضای ذهن مخاطب نمایند و چون شعر باید هنری باشد و نمیتواند صرفاً از اصطلاحات نظامی و جنگی آکنده باشد در مقابل این کلمات از واژه هایی مانند نسیم، پروانه، گل، کبوتر، باغ، یا کریم، لاله، شقایق، یاس، آینه، شکوفه، بهار و . . . استفاده کرده اند و آنها را برای بیان مفاهیمی چون دعا، نماز، ایثار، شجاعت، حماسه، دلوری، مقاومت، پیروزی شهادت، خدا، و همانند سازی با قیام امام حسین (ع) و واقعه عاشورا به کار برده اند.

یک بمب مثل کوسه/ در حوض خانه افتاد/ یک دفعه ماهی من/ بیرون پرید و جان داد/ با چشم باز خندید/ مانند یک ستاره/ روی لبش تکان داد/ اسم مرا دوباره/ هر چند مانده ام من/ امشب بدون مونس/ جاری است بر لب او تکرار اسم یونس (تارادیو خبر داد: ۱۶)

در شعر بالا شاعر ماهی محبوب کودک را دستمایه تصویرسازی قرار داده است تا با آن صحنه بمباران را برای کودک ترسیم نماید. مرگ ماهی در این شعر نماد مرگ کودکان و نوجوانان بیگناه در بمبارانهای رژیم بعثی میتواند باشد.

در شعر زیر قیصر امین پور از نگاه خون آلود عروسک سخن میگوید در شهری که تنها موسیقی آن مرثیه است.

موسیقی شهر بانگ «رودا رود» است/ خنیاگری آتش و رقص دود است/ بر خاک خرابه ها بخوان قصه جنگ/ از چشم عروسکی که خون آلود است (گزینۀ اشعار: ۱۶۱)

قیصر امین پور از شاعرانیست که اشعاری فریاد گونه دارد چون در صحنه جنگ حضور داشته بسیار گیرا و جالب آشفتهگی و ویرانیهای جنگ را در اشعارش به نمایش گذاشته است.

او توانسته تحول بیافریند زیرا ذهن و زبانش یگانگی و همخوانی دارند. البته قیصر با خلق منظومه هایی مانند «عصر عاشورا» به وادی شعر کودک گام نهاده اما بیشتر در شعر بزرگسالان کار کرده و او را به عنوان شاعر کودکان کمتر میشناسد. قیصر شاعری ضد جنگ است، او حتی هنگامی که برای دفاع مقدس و تجلیل از آن شعر میسرود، ضد جنگ

بود؛ در شعرش نفرت از جنگ را بازتابانده و به آسیبها اشاره کرده است و معتقد است که نجنگیدیم مگر برای دفاع.

۲-۵- گره زدن مسائل جنگ با دنیای کودکان

اصولا جنگ یکی از بزرگترین رنجها و فجایع بشری است که برای هر انسانی درد آور است. نمیتوان از این فاجعه برای کودکان سخن نگفت از طرفی چگونه بیان کردن مساله بسیار مهمی است. باید این مطالب را با زبان کودک و با دنیای کودک مطابق ساخت. بر خلاف عده ای که شعر کودک را تقلیل یافته شعر بزرگسال تلقی میکنند «واقعیت این است که در این مورد بحث تقلیل و تکثیر مطرح نیست بلکه بحثی به نام مناسبت و مقتضای حال مطرح است». (از این باغ شرقی: ۳۲۰)

شاعران دفاع مقدس برای این که مقتضای حال رعایت شود سعی کرده اند جنگ را با بازیهای کودکان پیوند دهند. استفاده از زبان و تعبیرات کودکان و تصویرسازیهای که برای کودکان قابل لمس است. شاعران ابزارهای تصویرسازی را از دنیای کودکان میگیرند انتخاب این شیوه سبب شده تا از خشونت جنگ کاسته شود و ابعاد فاجعه برای ذهن لطیف کودکان زیاد آزار دهنده نباشد. در شعر زیر شاعر، خوب از عهده تصویر سازی بر آمده است به ویژه با تشبیه دشمن به گرگ، پلی به قصه های کودکان زده و ارتباط عمیقی با دنیای درون کودک ایجاد کرده است.

میوزد در باغ جبهه
در هوای داغ جبهه
چون گلی پژمرده بر خاک
غنچه لبهایشان چاک
در کمین و انتظار است
تشنه سوی شکار است
(پاتک به لحظه ها: ۲۲)

باد سرگردان خشکی
با نفسهایی از آتش
بچه ها، بی حال و تشنه
چشمه چشمانشان خشک
دوربین تیز دشمن
پوزه این گرگ خونخوار

در شعر زیر کودک در بازی مشق جنگ مینماید:

مسلسلسل و فشنسنگ دارم
دورببین دارم طناب دارم
از تپهها بالا میروم
با تیر میزنم میبینم
تق، تق، تق، تق، تق
(شعروشکوفه ها: ۱۱۱)

من سربازم تفنگ دارم
مقلمهای پراب دارم
یک طرف سنگر میگیرم
دشمن رو از دور سایه شو
تق، تق، تق، تق

در شعر زیر کودکی تصویر میشود کودکی که چنان با مسائل جنگ آشناست که در ذهن خود میتواند آن را به خوبی مجسم کند و با ابزاری که در پیرامونش وجود دارد میدان جنگ ترتیب دهد:

بنگ و بنگ و بنگ و بنگ
میروم برای جنگ
پشتی و پتی و پی
خاک خوب این وطن
لوله بخاری است
گر چه روی گاری است
زینگ و زینگ الو منم
خواب رفته دشمنم
(با ستارهها کمی بخند: ۱۶)

هدیه پدر ببه من
این تفنگ چوبی است
شکل سنگری شده
میکنم دفاع از
در حیاط خانه من
شکل آن شبیه تانک
میروم ببه سنگرم
حمله میکنم کنون

آنچه در این شعر جالب توجه است آگاهی کودک نسبت به ارزشهای جنگ است او در بازی به سبب دفاع از خاک میهن میجنگد و اینچنین است که شعر کودک میتواند در ضمن بازی و سرگرمی ارزشها را منتقل کند.

۲-۶- ذکر نام برخی شهدا

در شعر کودکان بارها از شهدا به نام یاد شده است. «محمد حسین فهمیده» همان نوجوان سیزده ساله ای که نارنجک به کمر بست و خود را به زیر تانک دشمن انداخت یکی از این شهداست و چون او خود یک نوجوان بود در شعر کودک و نوجوان بارها نام او ذکر شده است که میتواند برای کودکان و نوجوانان جنبه الگویی نیز داشته باشد. در شعر زیر شاعر حسین فهمیده را کودکی مینامد که دل به خدا داده است و همین دلدادگی مرگ را برای او آسان میکند روز هشتم آبان به پاس ایثار و فداکاری حسین فهمیده روز بسیج دانش آموزی و روز نوجوان نامیده شده است.

باز هم از گورد راه هشتم آبان رسید

در دل پاییز ســـرد
لاله ز هر سو دمید
با همه کودکیـــش
خرد شدن زیر تانک
این همه ایثار را
گر برسد روز جنگ
باز بهاران رسید
از تن صد چاک او
دل به خدا داده بود
در نظرش ساده بود
چونکه از او دیده ایم
ما همه فهمیده ایم
(خاطرات مه گرفته: ۷۶)

در شعر زیر هم از ایثار و خداجویی حسین فهمیده سخن رفته است .
هر شب از نگاه او /خاک جبهه تر میشد/قلب سنگرش انگار/پرشکوفه تر میشد/حرف میزد
او با ماه/مثل غنچه‌ای دلتنگ:/«کاشکی نمیگفتند/کوچکی برای جنگ»/آسمان نگاهش
کرد/اشک‌های او را دید/بعض کرد و عاشق شد/او «حسین» را فهمید/آه! آن شب او با ماه/از
«فرشته بودن» گفت/با نگاه معصومش/از «خدا سرودن» گفت/او چه خوب میدانست /راز دل
بریدن را /در قشنگی ایثار/تا خدا پریدن را (گل و باران و خورشید: ۳۶)
در این شعر که شاعر آنرا از زبان حسین فهمیده سراییده، میهن دوستی شجاعت
و مقاومت این نوجوان را به نمایش گذاشته است.
«آی ای دشمن/من حسین کوچک ایران زمین هستم/من فقط یک کودک ایران زمین
هستم/یک تنه باتانک می‌جنگم/مثل کوهی آهنین هستم/من همین هستم»
(کودکی از جنس نارنجک: ۲۳)

۲-۷- میهن دوستی در شعر کودک

در شعر دفاع مقدس بارها از عشق به وطن سخن گفته شده است. و در واقع یکی از اهداف
شعر دفاع مقدس ایجاد و تقویت حس میهن دوستی است :
زیبا زیبا زیبایی/ای ایران/میهن خوب مایی/ای ایران/هم کوه و جنگل داری هم صحرا/هم
باغ و بستان داری هم دریا/من یک دنیا خاکت را/دوست دارم/من این خاک پاکت را دوست
دارم/هر جای تو قشنگ است سر تا سر/تو مهربان با مایی/چون مادر/زیبا زیبا زیبایی/ای
ایران/میهن خوب مایی/ای ایران (خرمن شعر خردسالان: ۱۰۲)
علاوه بر توجه به ایران شاعران به شهرهایی که در دوران دفاع مقدس خط مقدم و
کانون اصلی جنگ و درگیری بود از قبیل آبادان ، خرمشهر و... نیز توجه خاص داشته اند
و نام آنها را در شعر آورده اند تا هم تجلیلی از مقاومت‌های مردم این مناطق باشد و هم

کودکان سایر شهرها با دلاوریهای مردم این سرزمینها آشنا شوند. «جنگ، جبهه و شهادت از مضامینی هستند که شاعران بعد از جنگ همیشه به آنها اندیشیده اند برای میهن شعر سرودن و برای خرمشهری که زمانی در جنگ به خونین شهر تبدیل شده بود، از دغدغه‌های شاعران جنگ و بعد از آن بوده است.» (شعر. جنون، رهایی : ۱۲۳)

مادرم میگفت خرمشهر ما/باز از خون شهیدان زنده است/گشت خونین شهر و در تاریخ ما/نام آن تا سالها پاینده است/مادرم میگفت رنگ شهر ما /رنگ تاریکی و درد و دود بود/موج میزد خاک و خون بر روی آب/خانه و کاشانه خون آلود بود (دفاع وشهادت:۳۹)

۲-۸- آرمان گرایی

شعر کودک با بیان ایثار و از خود گذشتگیهای مردم ایران در دوران دفاع مقدس و بیان شجاعت و فضایل اخلاقی شهدا و جانبازان روحیه سازش‌ناپذیری، توجه به مذهب و آرمانخواهی را در کودکان تقویت میکند : در شعر زیر شاعر با لحنی قاطع بیان میکند که در میدان جنگ سازش و مدارا معنایی ندارد زیرا دشمن بسیار طغیانگر است و باید قلب او را هدف گرفت و او را از پای درآورد .

به جنگ دشمن برو/یک، دو/قدم رو/تفنگ بر دوش خود/به جنگ دشمن برو/سه، چهار/خبر دار/برای جنگ و پیکار/با دشمن ستمکار/پنج، شش/نه سازش/نه خواهش و نه بخشش/که دشمن است سرکش/هفت، هشت/رها گشت/تیر از تفنگ، در دشت/ز قلب دشمن گذشت (شعرو شکوفه ها:۱۱۳)

۲-۹- توجه به عناصر اسطوره‌ای

درست است که شعر دفاع مقدس با واقعه عاشورا همسان سازی مینماید و پیش از آنکه جنبه ملی داشته باشد رنگ دینی و مذهبی دارد اما از عناصر اسطوره‌ای تماما خالی نیست. بارها در شعر کودک از کاوه، سیاوش، رستم و سایر شخصیت‌های ملی و اسطوره ای سخن رفته است.

از غروب قهرمانان غریب
از سکوت قصه گویان نجیب
لحظه های اضطرار وانتظار
قصه ای از قصه یک قهرمان
آن طرف سهراب یل افتاده است
(صدای سبز: ۲۲)

قصه ای خواهم نوشتم
از صدای خسته نقاله‌ها
وصف خواهم کرد باز
قصه ای خواهم نوشتم
رستم ازانده میپچد به خود

۲-۱۰- توجه به شهدا بعد از جنگ

با پایان یافتن جنگ تحمیلی پرونده دفاع مقدس و شهدا بسته نشد. هر از گاهی گروه تفحص پیکر تعدادی از شهدا را پیدا میکرد و بار دیگر فضای میهن اسلامی به عطر شهدا معطر میشد چه بسا خانواده‌هایی که سالها منتظر عزیزانشان بودند و بالاخره بعد از سالها انتظارشان پایان مییافت شعر زیر در چنین حال و هوایی سروده شده است :

ای پدربرگشستی آخراز سفر	میدهی بسوی شقایق ای پدر
آمدی و خانه غرق یاس شد	چشم مادر معدن الماس شد
آمدی یک بار دیگر دیدمت	گریه کردم خم شدم بوسیدمت
سالهای سال سوی جبهه ها	مانده بودی سرخ تنها بی صدا
ای پدربرگشستی آخراز سفر	میدهی بسوی شقایق ای پدر

(کسی شبیه بهار: ۲۱)

فرصت این مقاله کوتاه تر از آن است که بتوانیم تمام اشعار جنگ را بررسی کنیم و همه مضامین آن را مطالعه کنیم لذا به همین مقدار بسنده میکنیم تنها بیان این نکته ضرورت دارد که برخی از شاعران در سرودن شعر جنگ برای کودکان موفق بوده اند . «اما بعضی از شاعران آنچه را سروده‌اند درونی نکرده‌اند زیرا فقط از جنگ ذهنیتی دارند و آنرا تجربه نکرده‌اند، آن چیزی که میگویند از ضمیر و باطنشان نجوشیده‌است. نهایتاً به فتح هیچ قلعه‌ای نینجامیده و شکلی مصنوعی و غیر صمیمی پیدا کرده و بعد از مدتی ناگزیر از یاد خواهندرفت.» (شعر، جنون، رهایی: ۱۰۱)

در نهایت باید گفت شعر کودک راه درازی را پیش رو دارد این به معنای نفی موفقیت‌های ارزشمند شاعران کودک در سرودن اشعار ماندگار نیست بلکه توجه دادن به اهمیت کار و ظرافتهای آن است .

ضعفهای موجود در این اشعار

میتوان گفت شعر کودک در بحث محتوا و پرداختن به ارزشهای اخلاقی و اجتماعی موفق بوده است اما در عرصه زبان و نحوه بیان توفیق کمتری داشته است. یکی از دلایل این کم توفیقی را باید در سفارشی بودن شعر کودک جستجو کرد . این سفارش در واقع سفارش ذهن شاعر به خودش است و یا دیگران به او، برای سرودن شعری که ضرورتی پشت آن است و این ضرورت به طور معمول یا مربوط به ایدئولوژی شاعر است و یا مسائل پیرامونی. مهم این است که این الزام به سرودن بخش عظیمی از شعر کودک و نوجوان را نه تنها به سطح نظم بلکه نظم ضعیف سوق داده است. (از این باغ شرقی: ۵۰۷)

بنابراین باید در سرودن شعر کودک باید انگیزه های درونی شاعر سبب سرودن گردد نه هیچ انگیزه بیرونی دیگر.

ویلچرش نمیروود/توی چاله گیر کرده است/میکنند به آسمان نگاه/آه/ بی درنگ میروودبه جبهه های جنگ/بی امان/امیزندبه قلب دشمنان/میکنندعبوراز کمین/ازمیان کوچه های مرگبارمین/ دشمن ذلیل و پست/میخورد شکست / باز/ درهواى آسمان جنگ/ میرسدبه کوچه های تنگ/هرچه زور میزند/ویلچرش نمیروود/چشم اودرانتظاررهگذر/ دست روی دست/درمیان کوچه میخوردشکست (آفرین برجان بابا: ۲۴)

شاعر با زبانی تلخ و گزنده دشمن را خطاب کرده (دشمن ذلیل و پست) این واژه ها مناسب ذهن پاک و دنیای معصوم کودک نیستند زیرا ترس و ناامنی رادر کودک ایجاد میکنند. شاعر میتوانست از عبارت دشمن زورگو استفاده کند. الفاظی که در ادبیات کودکان به کار میروود نباید جنبه بدم آموزی برای کودکان داشته باشد اهانت کردن به دشمن نشانه ضعف حریف است که شاعربه این مطلب توجه نکرده است.

خم شد پدر آرام/برصفحه شطرنج/سرباز خود را برد/با گوشه آرنج/من فیل میبردم/باباولی سرباز/یک جنگ زیبا بود/بین من و جانباغ (آفرین بر جان بابا: ۱۹)

دفاع از میهن، مقاومت، ایثار، ایستادگیو هم نوع دوستی است که باید در قالب ادبیات به بچه هامنتقل شودنه اینکه کودک احساس کند که با هر چیزی باید بجنگد. انتقال معنا باید صحیح صورت بگیرد. جنگ آفات مخرب خشونت کشتار ویرانی و... رابه دنبال دارد. جنگ چه زیبایی دارد که شاعربه (یک جنگ زیبا بود) اشاره میکند.

در ششبی مهتاب، سرباز	دیده بان دیدگاه است
یک نگاهش رو به دشمن	یک نگاهش رو به ماه است
میرسد چندین گلوله	از سلاحی سرد و مزدور
بادللی از سرب و آتش	با صدایی مثل زنبور

(پاتک به لحظه ها: ۱۲)

میتوان به جنگ از زوایایی نگاه کرد که ضمن برخورداری از بعد هیجان، حماسی، ایثارگری، ولی خیلی به ابعاد خشن آن دامن نزد بعضی از مسائل جنگ را کودکان و نوجوانان رفته رفته وبه مرور زمان درک میکنند. در شعر زنبورهای سربی شاعر در مصرع دوم سلاحی سرد و مزدور را بکار برده که ترس و وحشت را به کودک و نوجوانان القاء میکند.

تلویزیون دوباره روشن شد	روی تصویر تلو اذان دادند
تا که مادر دوباره گریه کند	خنده ات را کمی نشان دادند

خیره شد بازهم به چشمانت   خنده هایش همیشه کم پیداست
قاب عکس تو را نشان دادند   لحظه های ستاره چیدن شد
مادرم گریه کرد وقتی که   تلویزیون دوباره روشن شد
(با ستاره ها کمی بخند: ۳۳، ۳۴)

شاعر در این شعر، مادر را ضعیف جلوه داده و به جای اینکه فرزند را طوری تربیت کند که رهرو و حافظ ارزشهای پدر باشد موجود منفعل و ماتم زده و تسلیم است.

آفرین به جنگ/مرحبا به حق حق تفنگ/آن زمان که قصه ها/قصه همیشه پدر بزرگها نبود/زیر گنبد کبود/بارش گلوله ها ادامه داشت.../با اجازه کبوتران صلح/من هنوز جنگ را/روزهای خالصانه و قشنگ را/ سفره های نان خالی و پنیر را/زخمهای دلپذیر را/دوست دارم/ولابه لای خاطرات خود مرور میکنم/ودرست و نادرست/تازگی به این یقین رسیده ام/جنگها/متمم به جنگ بودند (با ستاره ها کمی بخند: ۱۳ و ۱۴)

جنگ، در کنار مشکلات و مصیبت‌های کتهای معنوی بسیاری برای مابه همراه داشته است اما این مساله برای کودک و نوجوان قابل درک نیست و سرودن چنین شعری برای کودک و نوجوان منطقی به نظر نمیرسد. انگار شاعر از جنگ تمجید میکند و آنرا امری مطلوب می‌شمارد.

بعضی تصویرسازیها هم زیبا به نظر نمیرسند، مثلاً شاعر در توصیف خبر بمباران خبرابه لاله در معرض انفجار تشبیه کرده است.

خبر مثل گل‌های پرپر/به بغض و نفس های آخردچاراست/خبر مثل یک لاله در معرض انفجار است (با ستاره ها کمی بخند: ۱۵)

یا تشبیه پدری که شهید شده و به آسمان رفته به بادبادک.
ناگهان یک روز آمد/با تمام روزهای من تفاوت داشت/چون پدر آن روز/بادبادک شد/بال زد
(مثل خواب یک چشمه: ۱۳)

توجه نکردن به مباحث زیبایی‌شناسی و انتخاب مشبه‌به‌های غیر هنری تشبیه پدر به بادبادک و نسبت دادن بال زدن به بادبادک، جالب نیست.

نتیجه

تصویر جنگ در شعر کودکان و نوجوانان رامیتوان به منزله‌ی ندای حق طلبی و آزادی خواهی و فریاد جویی و شورش محرومان علیه مستکبران و زمینه ساز تحولات اصلاحی و هموار کننده راه پیشرفت و خوشبختی انسان دانست.

شاعران، صلح طلبی، نوع دوستی، آرامش خواهی، انسانیت‌گرایی را در لابه‌لای شعر جنگ میتوانند به کودکان و نوجوانان منتقل کنند. شاعران مذکور خوب از عهده‌ی ادای مطلب برآمده اند.

ترسیم بسیار زیبایی شاعران از شهادت، برای پرواز واقعی باید سنگینی بالهای جهان را رها کرد تا بتوان با بالهای سبک جهان معنا به اوج پرواز کرد.

اگر در پی مفهوم راستین و عمیق هستی خود باشیم ونخواهیم زندگی صرفاً گذار از لحظه‌ای به لحظه‌ی دیگر باشد، بزرگترین نیاز و دشوارترین تلاش ما یافتن معنای زندگی خواهد بود. چه بسا مردم زیادی که به خاطر دست نیافتن به این معنا، اراده‌ی زیستن را از دست داده و از تلاش باز ایستاده اند. باید خرد را در وجود کودکان و نوجوانان بپرورانیم و با امید به آینده و درس‌آموزی از گذشته آنها را برای حوادثی که خواه ناخواه با آنها مواجه خواهند شد. یاری دهیم. شعر کودک یکی از ابزارهای کاربردی و گره‌گشا در این مسیر است بویژه که شعر در ضمیر کودکان نقش میبندد و به فرموده پیامبر مانند نقش بر سنگ حک میشود و این درسها هرگز فراموش نمیگردد.

منابع

- خاطرات مه گرفته، اعلاء، افشین (۱۳۷۹)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- صدای سبز، احمدی، حسین (۱۳۷۶)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- نامه پایداری، امیری خراسانی، احمد (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس (از ص ۱۰ تا ص ۱۵).
- گزینه اشعار، امین پور، قیصر (۱۳۸۰)، تهران: انتشارات مروارید.
- باستاره ها کمی بخند، باغستانی (کیا)، کیومرث، (۱۳۸۸)، مازندران: انتشارات نماشون.
- مثل خواب یک چشمه، ..... (۱۳۸۸)، مازندران: انتشارات نماشون.
- تاراد یو خبر داد، بکتاش، غلامرضا (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات پالیزان.
- بنیادهای ادبیات کودک، پولادی، کمال (۱۳۸۴)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

- شعر و شکوفه ها، ترکمان، منوچهر (۱۳۸۹)، تهران: انتشارات مدرسه.
- ادبیات کودکان و نوجوانان، حجازی، بنفشه (۱۳۸۲)، تهران: انتشارات رودکی.
- ازاین باغ شرقی، سلاجقه، پروینف (۱۳۸۵)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان .
- خرمن شعر خردسالان، شعبانی، اسدالله، (۱۳۸۹)، تهران: انتشارات توکا.
- شوکران شعر، علیپور، محمد کاظم (۱۳۸۰)، خرم‌آباد: انتشارات افلاک.
- شعر، جنون، رهایی، ..... (۱۳۷۷)، خرم‌آباد: انتشارات افلاک.
- نقدوبررسی شعر کودک، علیپور، منوچهر (۱۳۷۹)، تهران: انتشارات تیرگان.
- پاتک به لحظه‌ها (مجموعه شعر جنگ برای نوجوانان)، کشاورز، ناصر (۱۳۸۵)، تهران: انتشارات صنوبر.
- آفرین برجان، گودرزی دهریزی، محمد (۱۳۹۰)، تهران: نشر قو.
- کودکی از جنس نارنجک ، ..... (۱۳۹۰)، تهران: نشر روزگار.
- شعر کودک از آغاز تا امروز، موسوی گرمارودی (۱۳۸۶)، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- باباتفنگ دارد، نوری، نوشین (۱۳۸۹)، دارد، تهران: نشر صریر.
- دفاع و شهادت ، وحیدی صدر، مهدی (۱۳۸۶)، قم: انتشارات حدیث نینوا.
- گل و باران و خورشید، هاشم پور، مریم (۱۳۸۸)، (شعر نوجوان)، تهران: نشر صریر.
- کسی شبیه بهار، هاشمی، سید سعید (۱۳۸۰)، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- آینه‌های آسمان، هنرجو، حمید (۱۳۶۷)، کنگره بزرگداشت سرداران شهید سپاه، تهران.